

ΝΤΑΝΤΕ ΑΛΙΓΚΕΡΙ, ΤΟ ΚΟΡΥΦΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ¹

Ένας μεγάλος χριστιανός φιλόσοφος ανοίγει τὸ λατινικὸ μεσαίωνα καὶ ἕνας μεγάλος χριστιανός ποιητὴς τὸν κλείνει. Χίλια περίπου χρόνια χωρίζουν τὸν Αὐγουστῖνο ἀπὸ τὸ Δάντη. Ἡ χιλιετία αὐτὴ ἔχει χαρακτηρισθῆ ὡς ἡ νεανικὴ ἡλικία τῶν ρομανικῶν καὶ γερμανικῶν λαῶν. Παιδαγωγὸς τῶν λαῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ λατινικὴ ἐκκλησία, ὄργανον δὲ γενικὰ τῆς παιδείας των ἦταν ἡ λατινικὴ γλῶσσα. Τρεῖς εἶναι οἱ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι συνήργησαν γιὰ νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ νὰ διαμορφωθῆ ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς τῆς Δύσεως: ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοσις, ἡ χριστιανικὴ ιδέα καὶ τὸ καινούργιο αἷμα τῶν ρομανικῶν καὶ γερμανικῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι κατέλυσαν τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ ἐκληρονόμησαν τὰ εἱρήσιά του. Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα προέκυψεν ὁ Θεοκρατικὸς πολιτισμὸς τῆς Δύσεως μὲ τοὺς δύο ἐκπροσώπους του, τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ πάπα, ἢ μὲ τὸ imperium καὶ τὸ sacerdotium. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ὑπῆρξε ὑπερεθνικὸς καὶ καθολικὸς. Ὁχι μόνον ἡ ἐκκλησία καὶ

1. Ἡ ὁμιλία αὐτὴ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Ἐταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν γιὰ τὰ 700 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Δάντη καὶ δόθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, τὴν 26 Νοεμβρίου 1965.

ἡ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία ἦσαν ὑπερεθνικά. Ἔτσι ἐδημιουργήθηκε ἡ πνευματικὴ κοινότης καὶ ἐνόηθη τῆς Λύσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ φαινόμενα ἰδιότυπα, αὐτοδύναμο καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ Βυζάντιον. Ὁ λόγος τοῦ Αὐγουστίνου, ὅτι ἡ σοφία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται στὴν ὀρθὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ ἔμβλημα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐποχῆς παρ' ὅλα τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα τὴν συνοδεύουν. Ἡ *civitas Dei* ὡς ἰδέα φωτίζει τὸ μεσαιωνικὸ πολιτισμὸ τῆς Λύσεως καὶ κατὰ τὴν κοσμικὴν μορφήν καὶ κατὰ τὴ μεταφυσικὴν του προοπτικὴν. Ἡ πολιτεία ὁμῶς τοῦ Θεοῦ, ἡ *civitas Dei*, ἔχει δύο σημεῖα ἀναφορᾶς, δύο κέντρα, τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου. Τὸ ἐπέκεινα μάλιστα, δηλαδὴ ὁ ἄλλος, ὁ μεταφυσικὸς κόσμος, ἔχει πρωταρχικὴ σημασίαν. Οἱ δύο αὐτοὶ χῶροι, ὁ ἐπίγειος καὶ ὁ οὐράνιος, συνδέονται στενότερα μεταξύ των καὶ ὁ δεύτερος φωτίζει τὸν πρῶτον. Τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν χῶρον, πρὸς τὸ ἐπέκεινα. Τὸ πνεῦμα του ἐκεῖ ἔχει ρίζην τὴν ἄγκυράν του. Ἐπιστήμη, τέχνη καὶ φιλοσοφία ἐμπνέονται καὶ διαπνέονται ἀπὸ τὸ μεταφυσικόν, ὀρησκευτικὸν τοῦτο καθολικὸν βίωμα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου.

Τρία εἶναι τὰ κορυφώματα τοῦ μεσαιωνικοῦ δυτικοῦ πνεύματος: α) ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς ρομανικὸς καὶ γοτθικὸς ρυθμὸς, β) ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη, καὶ γ) ἡ ποίησις τοῦ Δάντη.

Καὶ τὰ τρία αὐτὰ κορυφώματα δὲν εἶναι ἄσχετα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Γιὰ τοῦτο καὶ τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Θωμᾶ παρομοιάζεται ἀπὸ πολλοὺς ὡς γοτθικὴ ἐκκλησία, ἡ δὲ γοτθικὴ τέχνη, ὡς λιθίνη, μαρμαρωμένη σχολαστικὴ φιλοσοφία. Ἄλλοι πάλι προχωροῦν σὲ βαθύτερη σύγκριση καὶ λέγουσιν ὅτι ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη καὶ ἡ γοτθικὴ τέχνη

ἐκφράζουν τὸ ἴδιο ὑπερλογικό, θρησκευτικὸ ἰδανικὸ τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωτος. Ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ μυστικοῦ της πάθους ἢ ἀπολυταρχία τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωτος ὑποτάσσει τὴν ὑλικότητα τοῦ κόσμου σὲ λογικὴ μορφή καὶ μὲ τὴ γοτθικὴ τέχνη καὶ μὲ τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία. Καὶ ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ γοτθικὴ τέχνη εἶναι μία συνεχῆς καὶ ἀκαταπόνητη ὑπερνίκηση τῆς ὕλης, μιὰ πνευμάτωση τῆς ὕλης. Τέχνη καὶ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐκφράζουν τὸ ἀπόλυτο, τὸ μεταφυσικὸ ἐκεῖνο βίωμα τῆς ζωῆς, ποὺ ἐνώνει μυστικῶς τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸ Θεό. Πεποίθηση τοῦ Μεσαίωτος εἶναι ὅτι κάθε τι ποὺ δημιουργεῖ ἡ τέχνη, εἶναι προωρισμένο γιὰ τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ οἶκος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐκκλησία στὴν ὁλότητά της, εἶναι μιὰ εἰκόνα τοῦ παραδείσου. Γενικῶς, ἡ εἰκαστικὴ τέχνη, ποὺ ἐκφράζει καὶ διαμορφώνει τὸ πνεῦμα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ γραφὴ μὲ σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτουν τὸ βάθος καὶ τὶς σχέσεις τῶν μεταφυσικῶν βιωμάτων τῆς ζωῆς. Τὸ ἔργο τῆς τέχνης — αὐτὴ εἶναι ἡ σταθερὴ ἀπαίτηση τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωτος — πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινώτερο ἀπὸ τὴ φύση. Γιὰ τοῦτο, ἡ τέχνη αὐτὴ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἀπομίμηση τῆς φύσεως, δὲν θέλει νὰ εἶναι καθόλου πιστὴ πρὸς τὴ φύση. Καὶ ἡ ρομανικὴ τέχνη δὲν θέλει τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἀπόλυτο, τὸ θεῖο. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἡ μορφή τῆς τέχνης αὐτῆς ὑπερνικᾷ τὴν ὑλικότητα καὶ λούζει μὲ τὸ φῶς της ὅ,τι εἶναι ριζωμένο στὴ γῆ καὶ στὶς αἰσθήσεις. Γι' αὐτὸ ἐδῶ ἡ μορφή τοῦ ἔργου τῆς τέχνης εἶναι σχεδὸν ὑπερβατικὴ, δηλαδὴ ὑπερνικᾷ τὴ μορφή τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων. «Ἄναυδη γαλήνη καὶ ἠρεμία καὶ ἀπόλυτη λήθη τοῦ κόσμου» εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς ρομανικῆς τέχνης!

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐκφράζει καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωτος, ἡ ὁποία ὀνομάζεται σχολαστικὴ φιλοσοφία, ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σχολαστικισμοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς σχολῆς. Ἐνωρὶς εἶχαν ἰδρυθῆ σχολὲς στὰ μοναστήρια

καὶ στὶς ἐκκλησίες γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ κλήρου καὶ γιὰ σκοποὺς θεολογικοῦς. Κυρίως ἐκαλλιεργοῦντο ἐδῶ οἱ ἑπτὰ ἐλεύθερες τέχνες, τὸ Trivium, δηλαδὴ οἱ τρεῖς δρόμοι, ἡ γραμματική, ἡ διαλεκτική καὶ ἡ ρητορική, καὶ τὸ Quadrivium, δηλαδὴ οἱ τέσσαρες δρόμοι, ἡ ἀριθμητική, ἡ γεωμετρία, ἡ μουσική καὶ ἡ ἀστρονομία. Ἀπὸ τὶς σχολὰς αὐτὲς ἐγεννήθησαν τὰ πανεπιστήμια τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ὅπου ἐκαλλιεργήθησαν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ διαλεκτική. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ἀκριβῶς ὠνομάσθηκε σχολιαστική καὶ εἶχε ὡς ἀντικείμενο κυρίως τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεως. Παράλληλα καὶ συχνὰ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴ σχολιαστικὴ φιλοσοφία ἀναπτύσσεται ἡ μυστική, ὁ μυστικισμὸς τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα. Ὅμως ἡ σχολιαστικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ μυστικὴ εἰς τὰ μεγάλα πνεύματα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα, δηλαδὴ στὸν Ἀλβέρτο τὸν Μεγάλον, τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτη, στὸν Meister Eckhard, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθεση, ἀλλὰ συμπληροῦν ἢ μίαν τὴν ἄλλη. Ἐὐὸ κορυφαῖον τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ μυστικοῦ πνεύματος τοῦ Μεσαίωνα εἶναι ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη εἰς τὰ 1224 καὶ ἀπέθανε εἰς τὰ 1274. Ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πεθαίνουν πολὺ ἔνωρις, ὡσάν νὰ εἶναι θύματα τῆς ἀρρασιώσεώς των καὶ τῆς λαχτάρας των πρὸς τὸ αἰώνιον ἰδανικὸ πρὸς ὑπηρετοῦσαν. Ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ μέγας συστηματικὸς φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητος, ἔτσι ὁ ἀριστοτελικὸς Θωμᾶς εἶναι ὁ μέγας συστηματικὸς φιλόσοφος τοῦ Μεσαίωνα. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ πνεύματός του, ἡ ὁποία φανερῶνεται σὲ ὅλα του τὰ ἔργα, κυρίως ὅμως εἰς τὴν Summa Theologiae, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ἕως ἄρτι σήμερον. Ἐὐὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας του ἀξιολογεῖ καὶ ἱεραρχεῖ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ εἶναι καὶ ὁ κόσμος ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς ἓνα ἱεραρχημένο ὄλον. Ὁ κόσμος αὐτὸς κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς τάξεως καὶ τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀρδο, ἡ τάξις τοῦ κόσμου, νοεῖται ὡς δημιουργημὸν τοῦ

Θεοῦ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι ἡ κυβερνώσα ἰδέα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγουστίνου ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Δάντη. Ἡ ἱεραρχικὴ αὐτὴ τάξις τοῦ κόσμου ἐκφράζεται αἰσθητικῶς κατὰ τρόπο κλασσικὸ στὴ γοτθικὴ τέχνη, νοητικῶς, διανοητικῶς στὸ σύστημα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη καὶ ποιητικῶς στὸ κοσμοϊστορικῆς σημασίας ἔργο τοῦ Δάντη, στὴ Θεία κωμωδία.

“Ὅταν ἀπέθανε τὸ μεγάλο συστηματικὸ πνεῦμα τοῦ Μεσαίωνος, ὁ φιλόσοφος καὶ θεολόγος Θωμᾶς Ἀκινάτης, ὁ φλωρεντῖνος Δάντης, ὁ μέγιστος ποιητὴς τοῦ Μεσαίωνος, ἦταν δέκα ἐτῶν. Ἄν ὁ Θωμᾶς ἐξέφρασε καὶ διετύπωσε τὴν κοσμοθεωρία τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος φιλοσοφικῶς, ὁ Δάντης ἔφερε εἰς τὸ φῶς τὴν κοσμοθεωρία αὐτὴ μὲ τὰ μέσα τῆς τέχνης, μὲ ἕνα τρόπο πράγματι μνημειώδη. Εἶναι ἡ τελευταία ὥρα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος, ὅπου ἐμφανίζεται ὁ μέγας ποιητὴς, εἶναι ἡ στιγμή, ὅπου στὸν ὁρίζοντα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος ἀρχίζει νὰ χαράζη ἡ Ἀναγέννηση. Ὁ Δάντης εἶναι ὁ κατ’ ἐξοχὴν μεσαιωνικὸς ἄνθρωπος καὶ ποιητὴς, ἂν καὶ ἡ λαχτάρα του γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἰσχυρὸ του αὐτοσυναίσθημα ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τὸν Petrarca, πρὸς τὴν Ἀναγέννηση καὶ τὸν καινούργιο ἀνθρωπισμὸ της. Κάθε μέγας ἄνθρωπος εἶναι ἕνα τέλος καὶ μιὰ ἀρχή. Εἶναι τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς του καὶ ἡ ἀρχὴ ἑνὸς καινούργιου κόσμου. Ἔτσι εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὄριο καὶ τέλος τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ μετακλασσικοῦ κόσμου. Ἔτσι ἐπίσης εἶναι ὁ Ὅμηρος, εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνος καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς καινούργιας ἐποχῆς.

Ὁ Δάντης εἶναι δεμένος κατὰ τρόπο ἀπόλυτο μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, μὲ τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του καὶ γενικῶς μὲ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ Μεσαίωνος. Χρησιμοποιεῖ ἁρμονικῶς ὅλη τὴν πνευματικὴ παράδοση τοῦ παρελθόντος στὴν ἐπιστήμη, στὴ μυθολογία καὶ

στή Ορησκειά. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνορωμαϊκὴ φιλοσοφία, ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μυστικὴ τοῦ Μεσαίωνος, ἡ ἀραβικὴ καὶ χριστιανικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του, ὅλα αὐτὰ εἶναι οἱ μεγάλες πηγές τοῦ πνεύματός του. Συνενώνει καὶ ἑναρμονίζει καὶ αὐτὸς σὲ μιὰ *Summa* — ποιητικὴ — τὰ πάντα, ὅπως καὶ οἱ φιλόσοφοι. Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης καὶ ὁ Bonaventura συντάσσουν τὰ πάντα, μὲ τὸν τρόπο του ὁ καθένας, σὲ μιὰ *Summa*, εἰς ἓνα ὅλον, κατὰ τρόπο φιλοσοφικό. Ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποίηση εἶναι καὶ κάτι ἄλλο, ποὺ χωρίζει τὸ Δάντη ἀπὸ τοὺς Θεολόγους καὶ φιλοσόφους, αὐτὸς δὲν εἶναι κληρικός, εἶναι λαϊκός. Καὶ αὐτὸς τῶρα ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ἐκφράζει τὸ Θεολογικὸ καὶ Θεοκεντρικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Ἴτσι συνεχίζει τὴν παράδοση τῶν μεγάλων ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐρμήνευαν τὴ ζωὴ καὶ τὸ νόημά της κατὰ τρόπο καθολικό.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ μεγάλου ποιητικοῦ του ἔργου, τῆς Θείας κωμωδίας, τὸ προσδιορίζει ὁ ἴδιος μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Σύμφωνα μὲ τὸ συμβολικὸ νόημα τοῦ ἔργου, τὸ ἀντικείμενό του εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον αὐτὸς μὲ τὴν ἀξία του καὶ τὴν ἀπαξία του, στηριζόμενος στὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεώς του, ὑπόκειται στὴν ἀμείβουσα καὶ τιμωροῦσα δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ». Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν κατὰ τὴ σχέση του μὲ τὸ Θεὸ εἶναι τὸ κέντρο τῆς Θείας κωμωδίας. Ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ Θεολογία γίνονται οἱ κύριες πηγές τῆς φαντασίας του, ἡ ὁποία γεμίζει τὴν κόλαση καὶ τὸν παράδεισο μὲ ἓνα ἀπίθανο πλῆθος μορφῶν, ποὺ ἡ κάθε μιὰ ἔχει τὴν ὠρισμένη θέση της. Ὁ νόμος, δηλαδή ὁ ρυθμὸς τῆς γοτθικῆς τέχνης, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μεσαιωνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ δράσει καὶ μέσα στὴ Θεία κωμωδία. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον ὅτι ἡ Θεία κωμωδία εἶναι μιὰ ποιητικὴ *summa*, ἓνα ποιητικὸ σύστημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Μὲ τὴ φαντασία του ὁ Δάντης ἐνώ-

νει τὴ θρησκεία καὶ τὴ φιλοσοφία, γιὰτὶ πιστεύει ὅτι ἡ πίστις καὶ ἡ γνῶσις δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθεση. Εἶναι καὶ αὐτὸς πεπεισμένος, ὅπως καὶ ὁ Θωμᾶς, ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεως εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθῇ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία λογικῶς. Ἀκόμη καὶ ὁ διάβολος εἶναι ἐδῶ ὑπερήφανος γιὰ τὴ λογικὴ του. Τοῦτο ἀκριβῶς δείχνει πόση σημασία ἀπέδιδε ὁ Δάντης στὴ λογικὴ, στὴ φιλοσοφία καὶ στὴ σχολαστικὴ μέθοδο. Ἡ Θεία κωμωδία δὲν εἶναι μόνον τὸ αἰώνιο μνημεῖο τῆς ἀγάπης τοῦ Δάντη πρὸς τὴ Βεατρίκη, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι μνημεῖο τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴ θεολογία καὶ τὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του. Τὰ προβλήματα τῆς Θείας κωμωδίας εἶναι κατὰ βάθος τὰ ἴδια μὲ τὰ προβλήματα τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς ἐποχῆς του.

Πῶς οἰκοδομεῖται ὁ κόσμος, τί νόημα ἔχει ὁ κόσμος, ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ τάξις τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια προβλήματα καὶ γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ γιὰ τοὺς φιλοσόφους τῆς μεσαιωνικῆς Δύσεως.

Ὁ ποιητὴς ὁμως ζῆ ἀπόλυτα καὶ τὸ πολιτικὸ πρόβλημα τῆς πατρίδας του καὶ τὸ συγχωνεύει μέσα στὴν ποίησή του. Συγχρόνως, ἐπειδὴ ἀποκαλύπτει πῶς ἐξέπεσε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ θεϊκὴ τάξη τοῦ κόσμου καὶ πῶς μπορεῖ νὰ θεραπευθῇ μὲ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐπιστροφή στὸν ἑαυτό του, ὁ ποιητὴς ἔχει τὴ συνείδηση ὅτι εἶναι ἠθικὸς κριτὴς καὶ προφήτης τῆς ἐποχῆς του.

Κανεὶς ἄλλος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του δὲν ἦταν τόσο προικισμένος γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ ἢ μᾶλλον γιὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὶς τρεῖς σφαῖρες, τὰ τρία βασίλεια τῆς μεταφυσικῆς πίστεως τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα, τὴ σφαῖρα τοῦ φωτός, τὴ σφαῖρα τῆς καθάρσεως καὶ τὴ σφαῖρα τοῦ σκότους. Μὲ ἀπαράμιλλη πλαστικὴ δύναμη μορφώνει καὶ ἐξατομικεύει τὶς μορφὲς ποὺ παρουσιάζει. Τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάθος τῆς φαντασίας του, ὁ πλοῦτος τῶν ψυχικῶν του βιωμάτων, ἡ

συμμετοχή του πὲ κάθε τι ποὺ εἶναι μεγάλο μέσα στὴν ἱστορία, τὸ ἄπλετο φῶς τῶν εἰκόνασιν του, ἡ ὀξύτης τοῦ βλέμματός του, ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ σάτιρα, ὅταν χωριακτηρίζῃ πρόσωπα ποὺ δὲν ἀγαπάει, ἡ ὀλόθερη ἀφοσίωσή του στὸ ὀρησκευτικὸ του ἰδανικόν, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος του πρὸς ὀρισμένα πρόσωπα καὶ πρὸς ὀρισμένες καταστάσεις, εἶναι τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς προσωπικότητός του.

Κανείς ἄλλος μεγάλος ποιητὴς δὲν ἔχει τόσο κοσμοθεωρητικὸ πάθος. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ φιλοσοφία ἔχει τόσο μεγάλη σημασία καὶ γιὰ ὀλα τὰ ἄλλα ἔργα τῆς ζωῆς του, τῆ *Vita Nuova*, τὸ *Convivio*, τὴ *Θεία κωμῳδία* καὶ τῆ *Μοναρχία*. Οὔτε γιὰ τὴν οἰκογένειά του οὔτε καὶ γιὰ τὴ νεανική του ἡλικία γνωρίζομε πολλὰ πράγματα. Κατάγεται ἀπὸ παλιὰ εὐγενική οἰκογένεια, δέχεται πολλὰ οικονομικὰ μέσα. Πολὺ ἔνωρις χάνει τοὺς γονεῖς του. Κατορθώνει ὀμως καὶ μορφώνεται ἀνάλογα μὲ τὴν καταγωγή του. Ὡς νέος ἱππότης συμμετέχει στὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδας του ἐναντίον τῶν πόλεων *Arezzo* καὶ *Πίζας*. Ἐὸ πάθος του νὰ δράσῃ πολιτικῶς τὸν ὀδηγεῖ στὴν πολιτικὴ ζωή. Γρήγορα ὀμως γίνεται ὀῦμα τῆς. Ἐξ ἀρχῆς ἀνήκε στὸ κόμμα τῶν *Οὐέλριων*. Ὄταν τὸ κόμμα αὐτὸ ἐχωρίσθηκε στοὺς μαύρους καὶ στοὺς λευκοὺς, καὶ ἐνίκησαν οἱ μαῦροι, ὀποχρεώθηκε ὀς λευκὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ *Φλωρεντία* στὰ 1302. Ὡς ἐξόριστος καὶ καταδικασμένος εἰς τὸν διὰ πυρῆς θάνατον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν εἰννοια εὐγενῶν ἀνθρώπων καὶ μιθαίνει «πόσο πικρὴ γεύση ἔχει τὸ ξένο φραγιὸ καὶ πόσο δυσᾶρεστο εἶναι ν' ἀνεβοκατεβαίνῃ κανεῖς ξένες σκάλες». Γιὰ τέσσαρα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του τὰ πέρασε ὀ Λάντης στὴ *Ραβέννα*. Ὄταν γύριζε ἀπὸ τὴ *Βενετία*, ὀπου εἶχε πάει γιὰ διπλωματικὴ ἀποστολή, ἀρρώστησε ἀπὸ ἐλσίδεις πυρετοὺς καὶ πέθανε στὴ *Ραβέννα* στὰ 1321, πὲ ἡλικία 56 ἐτῶν.

Ὡς μορφὴ μὲ σταθερὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζεται τὸ πρῶτον ὀ Λάντης στὴ *Vita Nuova*, μιὰ συλλογὴ

συμβολικῶν ποιημάτων, ὅπου περιγράφει τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν Βεατρίκη, τὸ θάνατό της, τὴν ψυχικὴν κατάρρευσίν του, τέλος δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας του καὶ τὴν ἐπιστροφή του στὴ ζωὴ. Ὅταν ἦταν ἐννέα ἐτῶν ἐπρωτογνώρισε τὴν ὀκταετίδα Βεατρίκη, κόρη τοῦ Folco Portinari. Ὅταν ἦταν δέκα ἐννέα ἐτῶν τὴν ξανασυνήντησε καὶ τότε ἄναψε μέσα του ἕνας πύρινος ἔρωσ πρὸς αὐτήν, ὃ ὅποιος δὲν ἔσβησε οὔτε ὅταν ὁ πατέρας της τὴν πάντρευε μὲ ἕνα πλούσιον ἔμπορον. Ἡ Vita Nuova τοῦ Δάντη εἶναι τὸ κορύφωμα τῆς συμβολικῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως, ἢ ὃποία συμβαδίζει μὲ τὴν μυστικὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ λυρική αὐτὴ ποίησις, ἢ ὃποία ἐξυμνεῖ τὸ γυναικεῖο κάλλος, στηρίζεται στὰ ἀρχαῖα λυρικὰ πρότυπα. Καὶ δίχως νὰ τὸ θέλη κανεὶς, ὁ νοῦς του πηγαίνει στὸ Συμπόσιον καὶ στὸ Φαῖδρο τοῦ Πλάτωνος. Ὅμως οἱ διάλογοι αὗτοι ἦταν ἀγνωστοὶ στὸ δυτικὸν Μεσαίωνα. Ἡ ἀρχαία ὅμως ἔννοια τοῦ ἔρωτος ἦταν γνωστὴ στὸ δυτικὸν Μεσαίωνα ἀπὸ νεοπλατωνικὰς πηγὰς. Ὁ Guido Guinicelli εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ νέου αὐτοῦ λυρικοῦ ἐρωτισμοῦ, ὃ δὲ Δάντης τὸν ἀναγνωρίζει ρητῶς ὡς τὸν πνευματικὸν πατέρα. Ὁ Guinicelli ἐγονιμοποίησε τὸν Νεοπλατωνισμόν γιὰ τὴν ἐρωτικὴν λυρικήν ποιήσιν του πρὸς τὴν γυναῖκα, ἢ ὃποία γίνεται ὁ συνδετικὸς κρίκος μετὰξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ γυναικεῖο κάλλος θεωρεῖται ὡς εἰκόνα τοῦ θεϊκοῦ κάλλους. Ἡ μορφή τῆς Διοτίμας ξαναζῆ ἔδω τὴν ὄνομά της. Ἔτσι γίνεται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἔρωτος πρὸς αὐτό. Ὁ ἔρωσ δὲ αὐτὸς ἀνοίγει τὸ δρόμον καὶ πρὸς τὸν ἔρωτα τοῦ θεοῦ.

Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν γυναῖκα εἰσέρχεται τὴν ἡθικὴν καὶ ψυχολογίαν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἢ ὃποία, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶχε ἀπαξιώσει τὴν γυναῖκα. Ἡ Βεατρίκη θὰ γίνῃ ὁδηγὸς γιὰ τὸ Δάντη ἢ μᾶλλον γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδιον τῆς φαντασίας

του στο μεταφυσικό κόσμο του Ἐπέκεινα, τοῦ ἄλλου κόσμου, καὶ τότε θὰ ἐπαληθεύσῃ τὸ λόγο του: «Θὰ εἰπῶ γιὰ τὴ Βεατρίκη ὅ,τι δὲν εἰπώθηκε ἀκόμη γιὰ καιμιὰ γυναῖκα».

Ἡ Βεατρίκη ἀποθνήσκει σὲ ἡλικία εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν. Ὁ Λάντης τότε συντρίβεται καὶ ζητεῖ παρηγοριὰ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴ φιλοσοφία. Ὁ ἴδιος μᾶς ὁμολογεῖ στὸ *Convivio*, ὅτι δύο βιβλία τὸν ὠδήγησαν στὴ φιλοσοφία καὶ τοῦ ἀπεκάλυψαν τὸ μέγεθός της, πρῶτον τὸ ἔργον τοῦ Βοηθίου *De consolatione philosophiae* καὶ δεύτερον τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος *De amicitia*. Ὁ ἔρωσ του πρὸς τὴ φιλοσοφία τὸν κυριεύει τόσο, ὥστε ἡ φιλοσοφία γίνεται τὴν δευτέρα ἀγαπημένη του. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἔξοχίας του μελετᾷ τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος, πρὸ παντὸς ὅμως τὸν Ἀριστοτέλη, «τὸν ἀρχηγὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ», ὅπως τὸν χαρακτηρίζει στὸ *Convivio*. Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα γνωρίζει μόνον τὸν *Τίμαιο*. Τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ ἀφομοιώσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν πλατωνικὴν ἔννοια τοῦ ἔρωτος. Ὁ Λάντης γνωρίζει καλὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς φιλοσόφους, τὸν Ἀλβέρτο τὸν Μεγάλο, τὸν Ἀβικέννα, τὸν Ἀβερρόη καὶ πρὸ παντὸς τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτη. Τὴν οἰκογένεια τῶν φιλοσόφων τὴν παρουσιάζει στὴ Θεία κωμῶδια συγκεντρωμένη γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ της, τὸν Ἀριστοτέλη. Λίπλα στὸν ἀρχηγὸ στέκουν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ἐπειτα ἀκολουθεῖ ὅλη ἡ μεγάλη χορεία, ὁ Λημόκριτος, ὁ Ἰεράκλειτος, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἰμπεδοκλῆς, ὁ Ζήνων, ὁ Κικέρων καὶ τόσοι ἄλλοι. Ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴν τῆς Θείας κωμῶdias ἐνεπνεύσθη ὁ Ἰακωβῆλος τὴν ἰδέα τοῦ ἔργου του «Ἡ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν».

Καρπὸς τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν τοῦ Λάντη εἶναι τὸ ἔργο του *Convivio*, Συμπόσιον, τὸ ὁποῖον ἐγράφη μεταξὺ τοῦ 1304 καὶ 1307 καὶ θὰ ἦταν τὸ μεγαλύτερο πεζὸ ἔργο τῆς ἐποχῆς του, ἂν δὲν ἔμενε ἀτέλειωτο, καὶ ἔμεινε

ἀτέλειωτο, γιατί ἄρχισε ἤδη νὰ τὸν ἀπασχολῇ ἡ Θεία κωμωδία. Μὲ τὸ ἔργο τοῦτο, τὸ *Comvivio*, θέλει νὰ κάμῃ σὲ εὐρύτερους κύκλους ἀνθρώπων γνωστὴ τὴν ἀξία καὶ τὴν εὐλογία τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὠνομάσθηκε ὁ Δάντης ὁ πρῶτος ἐκλαϊκευτικὸς φιλόσοφος τοῦ Μεσαίωνα. Τὸν ἐνδιαφέρει ἡ μόρφωση καὶ ἡ διαφώτιση τοῦ λαοῦ. Συγχρόνως ὅμως τὸ ἔργο τοῦτο εἶναι ἀπολογητικόν. Ἡ ἀδικία ποὺ τοῦ ἐγίνε με τὴν ἐξορία ἔφερε καὶ μιὰ δυσφήμιση τῆς προσωπικότητός του. Γιὰ νὰ ἀποκρούσῃ καὶ τὴν ἀδικία καὶ τὴν δυσφήμιση, γράφει τὸ *Comvivio*, ὅπου ἀποκαλύπτει τὸ μέγεθος τοῦ πνεύματός του καὶ τὸ ὕψος τῆς ψυχικῆς του εὐγενείας. Ἀπὸ τὰ ἴδια κίνητρα προῆλθε καὶ τὸ ἔργο του *De vulgari eloquentia*, ποὺ ἔμεινε ἐπίσης ἀτέλειωτο. Μὲ τὸ ἔργο τοῦτο ὁ Δάντης ὑποστηρίζει γιατί χρησιμοποιεῖ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, τὴν ἰταλικὴ καὶ ὄχι τὰ λατινικά, ποὺ κυριαρχοῦσαν ἀκόμα ὡς γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν γραμμάτων. Ἀθάνατος ὅμως ὁ Δάντης δὲν ἐγίνε με τὰ δύο αὐτὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα, ὅση σοφία κι' ἂν ἔχουν, ἀλλὰ με τὴ Θεία κωμωδία ἢ μᾶλλον με τὴν *Κωμωδία*, γιατί αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς τίτλος τοῦ ἔργου.

Ὁ Βοκκάκιος πρῶτος ὠνόμασε τὸ ἔργο Θεία κωμωδία, γιὰ νὰ τονίσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴ θεϊκότητα τοῦ περιεχομένου του. Ἀπὸ τὸ Δάντη ὠνομάσθηκε *Κωμωδία*, γιατί εἶναι ἔργο ποιητικὸ με εὐτυχισμένο τέλος. Τὸ ὅλον ἔργον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸ ὠδὲς ἢ ἄσματα. 33 ἀφιερώνονται στὴν περιγραφή τῆς κολάσεως, 33 στὴν περιγραφή τοῦ καθαρτηρίου καὶ 33 στὴν περιγραφή τοῦ παραδείσου. Ἡ πρώτη ὠδὴ ἀποτελεῖ τὸν πρόλογο τοῦ ἔργου.

Δέκα σιωπηλοὶ αἰῶνες, λέγει ὁ Carlyle, δμιλοῦν μέσα ἀπὸ τὴ Θεία κωμωδία. Ἡ σιωπὴ δέκα αἰώνων τοῦ Μεσαίωνα γίνεται τώρα λόγος, καὶ μάλιστα ὑψηλός, ποιητικός. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πολιτικὴ συγχω-

νεύονται ἀπὸ τὸν ποιητὴ μὲ τὴν κοσμοϊστορικὴ ὀρησκειτικὴ ἰδέα καὶ συναποτελοῦν μία κοσμοθεωρητικὴ εἰκόνα ποῦ δὲν ἔχει τὸ ἀνάλογό της στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος.

Κάθε μεγάλο ἔργο τέχνης ἔχει αἰσθητικὴ αὐτοτέλεια, δὲν ἔχει ἄλλον σκοπὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, εἶναι, ὅπως λέμε, αὐτοσκοπός. Καὶ ὅμως κάθε μέγας καλλιτέχνης θέλει νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸν ἄνθρωπο, τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἔργου του νὰ ἐπιδράσῃ στοὺς συναθρώπους του. Ὁ Λάντης μὲ τὸ ἔργο του μεταβάλλει τὴν ἱστορία τῆς ψυχῆς του σὲ ἱστορία τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐνώνεται μ' αὐτὴν ἔτσι, ὥστε ζῆ τὴ δική του ἁμαρτία καὶ ἐνοχὴ καὶ τὴ δική του ἀπόστασι ἀπὸ τὸ Θεό, ὅταν περιγράφῃ τὰ ἁμαρτήματα τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι κοσμοϊστορικὸς καὶ κοσμοθεωρητικὸς ποιητής. Μὲ τὴ Θεία κωμῶδια θέλει νὰ δείξῃ στὸν ἄνθρωπο τὸ δρόμο πρὸς τὴν τελείωσι, πρὸς τὴν αἰώνια εὐδαιμονία. Ὁ δρόμος ὅμως αὐτὸς ἔχει ὀρισμένα στάδια: τὸ στάδιο τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐνοχῆς, τὸ στάδιο τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς λυτρώσεως καὶ τελευταῖο ἔρχεται τὸ στάδιο τῆς προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ δεσπόζουσα ἰδέα τῆς Θείας κωμῶδιας εἶναι ὁ ἠθικὸς καὶ ὀρησκειτικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἔνα μεγαλειῶδες μεταφυσικὸ ὄραμα εἶναι ἡ Θεία κωμῶδια, ὅπου μὲ τὰ χρώματα τοῦ φυσικοῦ, αἰσθητοῦ κόσμου περιγράφει ὁ ποιητὴς τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω, πρὸς τὴν αἰώνια καταδίκη ἢ πρὸς τὸ Θεό.

Ἡ Θεία κωμῶδια εἶναι μιὰ μεταφυσικὴ περιήγησι τοῦ ποιητοῦ καὶ γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου. Κινεῖς ζωγράφος δὲν κατόρθωσε μὲ χρώματα νὰ παρουσιάσῃ παρόμοια τοπία, ὡσὰν τὰ τοπία ποῦ ἐμφανίζει ὁ Λάντης μὲ λέξεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου στὴν παικλία τῶν κινήσεών του καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ μυστικὰ τῆς ἐνορμήματα καὶ βιώματα τὰ ἡγεμονεύει ὁ ποιητὴς μὲ τὸν παντοδύναμο λόγο του. Ὅλον τὸν πλοῦτο τῶν παραστά-

σεων καὶ τῶν εἰκόνων γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Βιργιλίου, τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, τῶν ἀποκρῦφων εὐαγγελίων, τὸν εὐρίσκομε μέσα στὴ Θεία κωμωδία, κάτω ἀπὸ ἓνα καινούργιο φῶς, τὸ φῶς τῆς ποιήσεως καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ μεγάλου χριστιανοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὸν ἀντίθετο δρόμο ἀπὸ τὸ Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτη, τὸ δρόμο ἀπὸ τὰ βάθη εἰς τὰ ὕψη, ἀπὸ τὸ σκότος εἰς τὸ φῶς. Ὁ Δάντης ἀκολουθεῖ τὴ νεοπλατωνικὴ μεταρυσικὴ τοῦ φωτὸς καὶ βλέπει τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου νεοπλατωνικῶς ὡς ἀ π ο ρ ρ ο ή, ὡς ξεχείλισμα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ δημιουργία εἶναι ἐνέργεια ἀκτινοβολίας τοῦ Θεοῦ, εἶναι πλημμύρισμα τῆς θεϊκῆς οὐσίας. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πρὸς τὸν συνέχει. Ὁ δυναμισμὸς τοῦ Θεοῦ συγκρατεῖ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς δημιουργίας σὲ σχέση τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, καὶ κάθε βαθμίδα τῆς δημιουργίας ἀξιολογεῖται ἐδῶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόσταση πρὸς εὐρίσκεται ἀπὸ τὸν δημιουργό της. Ὅσο πιὸ μακρὺν εἶναι μιὰ βαθμίδα τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸν δημιουργό, τόσο ἀσθενέστερος εἶναι ὁ ἔ ρ ω ς πρὸς τὴν συνδέει μὲ τὴν πηγὴ της. Ἐπίσης ὅσο πιὸ μακρὺν ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς δημιουργίας της εἶναι μιὰ βαθμίδα, τόσο κατώτερος εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ἀξίας της, τόσο κατώτερο τὸ εἶναι της.

Τὴν εἰκόνα του γιὰ τὸν κόσμο, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ κόσμου, ὁ Δάντης τὴν στηρίζει στὸ ἀστρονομικὸ σύστημα τοῦ Πτολεμαίου, τὸ γεωκεντρικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος συμπληρώνει μὲ τὴ φαντασία του. Ἀμετακίνητο κέντρο τοῦ κόσμου εἶναι ἡ γῆ, ἡ σκοτεινὴ, βαρεῖα καὶ ψυχρὴ γῆ. Ὁμοκεντρικῶς κινουῦνται γύρω της οἱ σφαῖρες, δηλαδή ἡ Σελήνη, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἥλιος, ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Κρόνος. Ὁ οὐρανὸς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ἀποτελεῖ τὴν ὀγδόη σφαῖρα. Τέλος ἔρχεται ἡ ἐνάτη σφαῖρα, ἡ ὁποία περικλείει ὅλες τὶς προηγούμενες. Ἡ σφαῖρα αὕτη εἶναι

ἀόρατη. Εἶναι ὁ κρυστάλλινος οὐρανός. ἼΙ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς σφαιρῆς διαμορφώνεται καὶ κυβερνᾶται ἀπὸ δική της νοημοσύνη, ὅπως τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ψυχὴ του. ἼΙ εὐρύτερη σφαιρῆς ἐπενεργεῖ στὴ στενότερη καὶ ἔτσι ἢ μία ἐπηρεάζει τὴν ἄλλη καὶ οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς καταλήγουν στὴ γῆ, ποὺ εἶναι τὸ θέατρο τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου. ἼΙ Ἀκόμη καὶ ἡ γῆ ἔχει δική της νοημοσύνη, τὴ fortuna, τὴν τύχη. Παρ' ὅλη ὁμῶς αὐτὴν τὴν ἀστρολογία, ὁ Λάντης εἶναι πεπεισμένος ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλεύθερη. Σ' αὐτὴν ἄλλωστε στηρίζεται καὶ ὅλη ἡ Θεία κωμῶδία. Πέραν ὁμῶς αὐτῶν τῶν σφαιρῶν, ὁ Λάντης, ὅπως καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, δέχεται ὅτι ὑπάρχει ὁ οὐρανός τοῦ φωτός ἢ τοῦ πυρός. ἼΙ σφαιρῆς ὁμῶς αὐτὴ δὲν εἶναι ἀστρονομική, εἶναι ἔξω χρόνου καὶ χρόνου, εἶναι καθαρῶς μεταφυσική. Εἶναι σφαιρῆς ὅπου ἐδρεύει ὁ Θεός, εἶναι ὁ τόπος τοῦ κάλλους, τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀγάπης.

ἼΙ Ὁ Λάντης, ὅπως ἀργότερα ὁ Γκαῖτε, πιστεύει ὅτι ἀπὸ τὶς κινήσεις αὐτῶν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν δημιουργεῖται μιὰ οὐράνια μουσικὴ ἁρμονία. ἼΙ Ἀνανεώνεται ἔτσι ἐδῶ ἢ παλαιὰ πίστις τῶν Πυθαγορείων. ἼΙ ἡ γῆ εἶναι ὁ τόπος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν κρίση τοῦ Θεοῦ χωρίζονται σὲ τρεῖς κατηγορίες, στοὺς καταδικασμένους, σὲ ὅσους διανύουν τὸ στάδιο τῆς καθάρσεως καὶ στοὺς εὐδαίμονες. Οἱ ἀντίστοιχοι τόποι, ὅπου κατοικοῦν οἱ ἄνθρωποι τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν, εἶναι ἢ κόλαση, τὸ καθαρτήριο καὶ ὁ παράδεισος. ἼΙ κόλαση εὑρίσκεται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γῆς πρὸς τὸ βόρειο ἡμισφαίριον καὶ ἔχει σχῆμα κενοῦ κώνου ποὺ ἢ κορυφὴ του καταλήγει στὸ κέντρο τῆς γῆς. Τὸ ὄρος τοῦ καθαρτηρίου ὑψώνεται πρὸς τὰ πάνω ἀπὸ τὸ νότιο ἡμισφαίριον τῆς γῆς. ἼΙ Ὁ παράδεισος τέλος εἶναι στὶς οὐράνιες σφαιρῆς.

ἼΙ Ἡ περιήγησις ἀρχίζει μὲ τὴν κατάβαση στὴν κόλαση.

Σκοπὸς τῆς καθόδου αὐτῆς εἶναι νὰ γνωρίσῃ ὁ ποιητὴς τὴν οὐσία τῆς ἁμαρτίας, τὴν οὐσία τοῦ κακοῦ, ποὺ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν τάξιν, ἀπὸ τὴν ἀγάπην, ἀπὸ τὸ Θεό. Ὁ συμβολισμὸς, ὁ ὁποῖος διαπνέει ὅλη τὴν Κωμωδίαν, εἶναι ἐδῶ ὀλοφάνερος. Μιὰ ὄψη τῆς ζωῆς, τὴν ἀσχημὴ ὄψη τῆς ζωῆς, γνωρίζει κανεὶς ἐδῶ. Ὁδηγὸς καὶ ξεναγὸς στὰ δυὸ βασίλεια, στὴν κόλαση καὶ στὸ καθαρτήριο, εἶναι ὁ Βιργίλιος, ὁ ἀγαπημένος ποιητὴς τοῦ Δάντη, ὁ ἐκπρόσωπος καὶ ὑμνητὴς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ φυσικοῦ νοῦ, τοῦ φυσικοῦ λογικοῦ φωτός.

Ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, ἡ ὁποία πράγματι δὲν γνωρίζει ὄρια, πλάθει καὶ περιγράφει ἐδῶ μὲ τρόπο ἀκόρεστο ὅλα τὰ εἶδη τῶν κακῶν ἀνθρώπων, ὅλη τὴν πολυκέφαλη ὕδρα τῆς κακίας καὶ ἁμαρτίας, καὶ ἀντιστοίχως ὅλα τὰ εἶδη τῆς τιμωρίας. Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ἐδῶ, θὰ ἔλεγα, ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ ποιητοῦ. Παρουσιάζει τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐδῶ νὰ ἀγαποῦν ὅ,τι ἀγαποῦσαν ἐπάνω στὴ γῆ. Ἔτσι βλέπομε ὅτι καμμιά δύναμη τῆς κόλασης δὲν μπορεῖ νὰ χωρίσῃ τὴ Φραγκίσκη καὶ τὸν Paolo, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν εὐδαιμονία τους. Μέσα σ' ὅλα τὰ μαρτύρια ποὺ ὑφίστανται ἑξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀγκαλιασμένοι. Ἡ ἀγάπη τοὺς συνδέει καὶ στὴν κόλαση.

Τὸ καθαρτήριο, τὸ purgatorio, εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος τόπος μεταξὺ κολάσεως καὶ παραδείσου. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ δυνατότης οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀλλάξουν τρόπο ζωῆς. Προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀλλαγὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτὸ ὁ Δάντης εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ Θωμᾶ. Τὸ καθαρτήριο ὅρος ἔχει δύο τμήματα, τὸ κάτω καὶ τὸ ἄνω τμήμα. Εἰς τὸ κάτω τμήμα εἶναι οἱ ψυχὲς ποὺ ἐκτίουν τὶς ποινὲς των γιὰ τὰ ὅσα ἔπραξαν. Ὄταν τοῦτο γίνῃ, τότε ὁ φρουρὸς ἄγγελος τοὺς ἐπιτρέπει ν' ἀνέβουν στὸ ἐπάνω τμήμα. Φύλαξ τοῦ τόπου αὐτοῦ εἶναι ὁ Κάτων.

Ὁ ποιητὴς, ὅπως καὶ κάθε ἄνθρωπος, ὁμολογεῖ ἐδῶ

ὅτι εἶναι ἁμαρτωλός. Ὁ ἄγγελος τότε τοῦ χαράσσει στὸ μέτωπο μὲ τὴ μύτη τοῦ σπαθιοῦ του ἑπτὰ P' (peccatum), τὰ ἑπτὰ ἁμαρτήματα. Ἐπτὰ εἶναι καὶ οἱ χῶροι τοῦ καθαρτηρίου τοὺς ὁποίους θὰ περάσῃ ὁ ποιητής. Στους τρεῖς πρώτους θὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τρεῖς ἁμαρτίες, τὴν ὑπερηφάνεια, τὸ φθόνο καὶ τὸ θυμό. Στὸν τέταρτο θὰ καθαρθῇ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀγάπης πρὸς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ. Στους ὑπολοίπους τρεῖς χώρους θὰ ἀποβάλλῃ τὴ φιλαργυρία, τὴν πλεονεξία, τὴν ἀσωτεία. Τέλος σβήνουν ὅλα τὰ P' ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ ποιητοῦ. Εἶναι ὥριμος τώρα γιὰ νὰ εἰσέλθῃ στὸν παράδεισο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ καθαρὸς τοῦ ποιητοῦ δὲ γίνεται μὲ πράξεις ἀλλὰ μὲ ἑσωτερικὰ βιώματα καὶ τὴν ἀπλὴ θέα, μὲ ὅσα ἀπλῶς βλέπει.

Ἰδῶ τελειώνει τὸ ἔργο τοῦ Βιργιλίου καὶ ἡ Βεατρική τώρα ἀναλαμβάνει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ποιητὴ στὴ θέα τῶν οὐρανίων ὄραμάτων. Ὁ ποιητὴς ἐκστασιάζεται τώρα, καθὼς θεάζεται τὰ τρισμάκαρα θεήματα τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Δίχως νὰ τὸ θέλωμε, ὁ νοῦς μας πᾶει ἐδῶ στὴ Διοτίμα, ἡ ὁποία στὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος ὀδηγεῖ τὸ Σωκράτη ἀπὸ ἀναβαθμὸ σὲ ἀναβαθμὸ, ὡς πρὸς τὸν ἀνεβάζει ἐκεῖ, ὅπου εἶναι «τὸ πολὺ πέλαγος... τοῦ κάλλους». ὅπου ἐξαίρνης ὁ Σωκράτης βλέπει τὴν «φύσιν τοῦ κάλλους», τὴν ἀπόλυτη ὁμορφιὰ σὲ ὅλη τὴ λαμπρότητα καὶ αἰωνιότητά της. Καὶ αὐθόρμητα πάλιν ὁ νοῦς μας πετάει στὸ δεύτερο μέρος τοῦ Φάουστ, ὅπου ἡ λυτρωμένη Μαργαρίτα ὑποδέχεται στὸν οὐρανὸ τὸν ἀγαπημένον της, τὸν Φάουστ, καὶ γίνεται ὀδηγὸς του πρὸς τὰ πάνω, πρὸς τὶς ἀνώτερες σφαιρᾶς, ὅπου βασιλεύει ἡ αἰώνια ἀγάπη. Οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ Φάουστ: «Τὸ αἰώνια γυναικεῖο μᾶς ἐλκύει πρὸς τὰ πάνω», ταιριάζουν καὶ γιὰ τὴ Μαργαρίτα καὶ γιὰ τὴ Βεατρική καὶ γιὰ τὴ Διοτίμα.

Καθὼς ὁ ποιητὴς, ὀδηγούμενος ἀπὸ τὴ Βεατρική, ἀνεβαίνει πρὸς τοὺς κύκλους τοῦ οὐρανοῦ, συναντᾷ στὸν πρῶτο

κύκλο, τῆς Σελήνης, ὅσους δὲν ἐκράτησαν ὡς τὸ τέλος τὴν ὑπόσχεσή τους πρὸς τὸ Θεό, στὸ δεύτερο κύκλο, τοῦ Ἑρμῆ, συναντᾶ τις ψυχὲς τῶν δραστηρίων ἀνθρώπων, ποὺ ἐπεδίωξαν ἐδῶ κάτω τὴ δόξα καὶ τὴν τιμὴ χωρὶς νὰ θυσιάσουν πάντοτε τὴ φιλαυτία τους. Στὸν τρίτο, τὸν κύκλο τῆς Ἀφροδίτης, θὰ συναντήση ἐκείνους ποὺ ἀγάπησαν καὶ ἀγαποῦν. Στὸν τέταρτο, τὸν κύκλο τοῦ Ἡλίου, ἀναπαύονται οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ ποιηταί. Στὸν κύκλο τοῦ Ἄρεως, τὸν πέμπτο, κατοικοῦν οἱ ἀγωνισταὶ τῆς πίστεως. Στὸν κύκλο τοῦ Διὸς, τὸν ἕκτο, εὐδαιμονοῦν οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ βασιλεῖς. Στὸν ἕβδομο κύκλο εἶναι ὅσοι σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ ζωὴ ἐβυθίστηκαν στὴ θεὰ τοῦ Θεοῦ, οἱ μοναχοὶ ποὺ ἀφιερώθηκαν ἐξ ὀλοκλήρου στὸ Θεό. Στὸν ὄγδοο κύκλο, τὸν οὐρανὸ τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, θεάζεται ὁ Δάντης τὴ θριαμβευτικὴ πορεία τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν Πέτρο, τὸν Ἰάκωβο καὶ τὸν Ἰωάννη, ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ποιητοῦ. Στὸν ἕνατο οὐρανὸ κατοικοῦν οἱ ἑννέα χοροὶ τῶν ἀγγέλων, καὶ στὸ δέκατο, τὸν πύρινο, κατοικεῖ ὁ Θεός. Χωρὶς ὅμως τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ ὁ ποιητὴς δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ στὴ θεὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ Βεατρική τὴν ἄρνηται μέσα στὴν εὐδαιμονία τῆς θεᾶς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ μέγας μυστικὸς τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὁ ἅγιος Βερνάρδος, ἀπὸ τὸ Clairvaux, γίνεται τὴν ἔρμηνευτὴς τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ γίνεται τὴν ὀλοκάθαρο. Βλέπει, θεάζεται τὸ Θεὸ ὡς τὴν πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὀραίου καὶ τοῦ τελείου. Τὸ πνεῦμα του εἰσχωρεῖ τὴν ὀλοκλήρου στὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ στὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Υἱοῦ. Ἡ θεὰ ἀποκορυφώνεται μὲ τὴν ἀγάπη ποὺ συγκρατεῖ καὶ ζωοποιεῖ τὸν κόσμον.

Ἡ ὀλοκλήρη κοσμοθεωρία τοῦ Μεσαίωνος εἶναι μεταπλασμένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ μέσα στὴ θεὰ κωμωδία σὲ μιὰ μεταφυσικὴ εἰκονογραφία, σὲ μιὰ καταπλήσσοσα σειρὰ μεγάλων ζωγραφικῶν πινάκων, ἡ ὀλοκλήρη συμβολίζει συγχρόνως καὶ τὴν

ἐπίγεια ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Παραγνωρίζει κανεὶς τὸ νόημα τῆς Θείας κωμωδίας, ἂν δὲν κατανοήσῃ αὐτὴν τῇ συμβολικῇ σημασίᾳ τοῦ μεγάλου τούτου ποιητικοῦ ἔργου. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἐπὶ τῆς γῆς, εἶναι ὁ μόνιμος στόχος τοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ. Στὸ ἔργο του περὶ Μοναρχίας, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν πολιτικὴ διαθήκη τοῦ ποιητοῦ, ἀναπτύσσει ὁ Δάντης τὴ φιλοσοφικὴν του ἰδέαν περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὁποῖα καὶ ἀποτελεῖ τὴ βᾶσιν τῆς Θείας κωμωδίας.

Κατὰ τὸ Δάντη, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἔχουν ἓνα κοινὸν σκοπὸν, τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι πολίτης δύο κόσμων, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ. Ἡ αὐτοκρατορία μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν αὐτοκράτορα εἶναι ταγμένη νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὴν πολιτικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πάπα εἶναι ταγμένη νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὴν πνευματικὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Ὁ ἀνθρώπος χρειάζεται καὶ τὰ δύο αὐτὰ συστήματα, γιὰ νὰ ἀναπτύξῃ πλήρως τὴν ζωὴν του, δηλαδή τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Χωρὶς ὅμως παγκόσμιαν εἰρήνην ὁ ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ στὸ σκοπὸν του. Ἡ παγκόσμιος εἰρήνη εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ τὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν μοναρχίαν. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι δύο αὐτόνομα εἶδη ἐξουσίας, ποὺ κατάγονται κατ' εὐθειαν ἀπὸ τὸ Θεόν. Καὶ τὸ imperium καὶ τὸ sacerdotium εἶναι ἐκπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐὐνοῦν τὸ imperium ἐξουσιάζει τὰ κοσμικὰ ἀγαθὰ, τὸ sacerdotium τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ. Ἐὐνοῦν τὸ ξίφος ὅμως τοῦ ἱερέως δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ὑπερέχη ἀπὸ τὸ ξίφος τοῦ ἡγεμόνου. Ἐὐνοῦν ὁ Δάντης καταδικάζει τοὺς πάπας ποὺ ἐπεδίωξαν πολιτικὴν δύναμιν, τὸ Νικόλαον τὸν III καὶ τὸ Βονιφάτιον τὸν VIII, καὶ τοὺς παρουσιάζει στὴν κόλασιν νὰ καίγονται μέσα σ' ἓνα πύρινον τέλμα μὲ τὸ κεφάλιν πρὸς τὰ κάτω.

Ἡ ἰδέαν ὅμως τῆς αὐτοκρατορίας, στὴν ὁποῖαν ὁ Δάντης εἶναι ἀκόμα πιστός, εἶχε πλέον ἱστορικῶς ἐξαντληθῆ. Ἡ

ιστορία ἀκολούθησε ἄλλο δρόμο, τὸ δρόμο τῆς δημιουργίας
 τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν πολιτισμῶν. Ὁ ἴδιος
 δὲ ποιητής, ὁ ὁποῖος διεμόρφωσε τὴν Ἱταλικὴ γλῶσσα, συνετέ-
 λεσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον πνευματικὸ ἢ πολιτικὸ ἀν-
 θρωπο τοῦ λαοῦ του εἰς τὸ ν' ἀποκτήσῃ ὁ Ἱταλικὸς λαὸς
 συνείδηση τῆς ἐνότητός του. Ἡ Ἀναγέννηση, ποὺ ἀκολού-
 θησε, παραμέρισε πλήρως καὶ τὴν ἰδέα τῆς αὐτοκρατορίας
 καὶ τὸ πτολεμαϊκὸ ἀστρονομικὸ σύστημα, ὅπου ἐπάνω ἐδρά-
 ζεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Θείας κωμωδίας. Τὴν ἀρετὴ δ-
 μως καὶ τὴν τέχνη τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀνθρώπου καμμία
 ἱστορικὴ μεταβολὴ καὶ καμμία ἀνατροπὴ δὲν θὰ μπορέσῃ
 ποτὲ νὰ παραμερίσῃ.